

Strijd om de ware erfenis van Groen

‘Om antirevolutionair te blijven breken wij met de Anti-Revolutionaire Partij’

Christelijk politiek denken gaat terug tot Augustinus' *De Civitate Dei* en misschien nog verder, maar Guillaume Groen van Prinsterer (1801-1876) wordt door vriend en vijand gezien als de grondlegger van de protestants-christelijke politiek in Nederland. Hij streed tegen 'Ongeloof en Revolutie' in de staat en in de kerk, kwam op voor het christelijk onderwijs en stelde in de politiek de antithese en het christelijk isolement centraal. Ook legde Groen de fundamenten voor de Antirevolutionaire Partij, die na zijn overlijden door Abraham Kuyper zou worden opgericht.

De literatuur over Groen is vrijwel alleen door geestverwanten geschreven, waaronder de populair-wetenschappelijke Groen-biografieën van G.J. Schutte uit 1976 en die van Roel Kuiper uit 2001. Een moderne wetenschappelijke biografie is er nog steeds niet. Gelukkig is de jonge promovendus Gertjan Schutte hier nu aan begonnen.

De invloed van Groen op het protestants-christelijke denken is enorm geweest. Er zijn weinig politici die zo lang na hun dood nog navolging kregen. Dat komt omdat Groens gedachtegoed telkens werd geactualiseerd voor een nieuwe situatie. Zo ageerden protestantse christenen met beroep

op Groen tegen het communisme en socialisme, de culturele revolutie van de jaren zestig en de progressieve wetgeving op ethisch terrein van de paarse kabinetten in de jaren negentig. Tegelijkertijd werd Groen ook ingezet om het 'revolutionaire' nationaal-socialisme te bestrijden, vanwege zijn kritiek op de machtspolitiek van de Duitse kanselier Otto von Bismarck.

In 1976 herdachten de Antirevolutionaire Partij en de Christelijk-Historische Unie samen de honderdjarige sterfdag van Groen van Prinsterer. Het Gereformeerd Politiek Verbond weigerde samen met hen de grote antirevolutionaire voorman te herdenken, omdat de twee mainstream

Auteur:

Ewout Klei (1981) is historicus en promoveerde in 2011 op de geschiedenis van het Gereformeerd Politiek Verbond. Ook schreef hij *De weg naar de macht*, een kroniek over de liberale jongerenorganisatie JOVD. Ewout Klei werkt als redacteur bij de Kanttekening en schrijft daarnaast voor Historisch Nieuwsblad en Maarten!

protestants-christelijke partijen zijn nalatenschap zouden verkwanselen door met de Katholieke Volkspartij fusiebesprekingen aan te gaan. Bovendien had de ARP zitting in het linkse kabinet-Den Uyl. Het GPV en ook de in 1975 opgerichte Reformatorische Politieke Federatie zagen zichzelf als de ware erfgenamen van Groen. Maar de manier waarop beide partijen zich hem toe-eigenden verschilde hemelsbreed en zei alles over de voorlopers van ChristenUnie zelf.

Het GPV: Groen als ‘vrijgemaakte’ avant la lettre | Voor het Gereformeerd Politiek Verbond was Groen van Prinsterer een normatief ijkpunt. In het zelfbeeld van de partij belichaamde de negentiende-eeuwse politicus de zuivere, oorspronkelijke antirevolutionaire politiek. Daarom noemde het GPV zijn wetenschappelijke bureau ook de Groen van Prinsterer Stichting.

Maar waar Groen de antithese vooral historisch en moreel opvatte, radicaliseerde het GPV haar tot een kerkelijk-politiek scheidingsprincipe. Ook werd Groens leus ‘in het isolement ligt onze kracht’ geradicaliseerd. Het ging er niet om dat protestantse christenen aparte belangen hadden, maar om de zuiverheid van een kleine kerkgemeenschap: de Gereformeerde Kerken in Nederland (vrijgemaakt). Centraal in de GPV-ideologie stond het idee van de ‘doorgaande lijn’. Het GPV zag de kerkelijke breuk van 1944, de Vrijmaking, niet als een nieuw begin maar als herstel van de ware kerk. Die lijn liep, zo meende men, van de Reformatie van de zestiende eeuw via

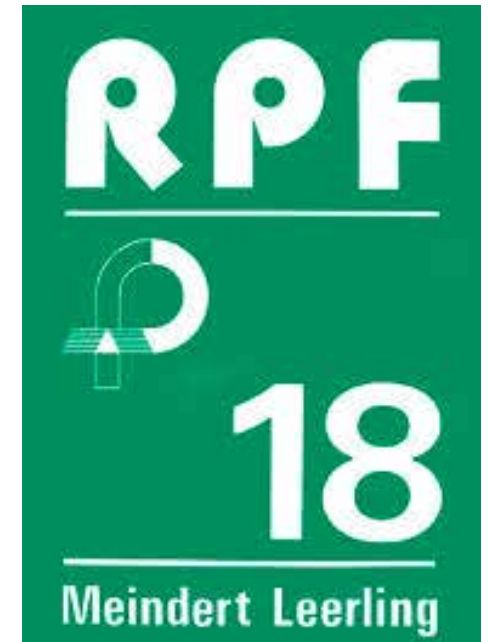
de Afscheiding van 1834 en de Doleantie van 1886 naar de Vrijmaking. In deze heilshistorische continuïteit kreeg Groen een sleutelpositie. Hij fungeerde als scharnierfiguur tussen kerkgeschiedenis, nationale geschiedenis en actuele politiek. Het GPV, ontstaan in 1948 na de breuk met de ARP, was in deze optiek geen nieuwe partij, maar de politieke voortzetting van een geestelijke stroming die er altijd al was geweest.

Deze interpretatie maakte het mogelijk een paradoxale maar krachtige claim te formuleren: ‘Om antirevolutionair te blijven breken wij met de Anti-Revolutionaire Partij.’ De ARP, ooit Groens erfgenaam, had volgens het GPV diens nalatenschap verloochend. Door de Vrijmaking te negeren, de antithese te relativiseren en samen te werken met katholieken en socialisten, had zij het spoor van Groen verlaten. Groen werd zo ingezet als legitimatie van afscheiding: niet de breuk was revolutionair, maar juist het vasthouden aan de ARP. Hoofdredacteur Pieter Jongeling van het GPV-gezinde Gereformeerd Gezinsblad las Groen van Prinsterer selectief en gebruikte hem als wapen tegen de ARP. Citaten uit Groens werk werden ingezet om de koers van deze partij te hekelen. Alles wat niet in het GPV-schema paste – Groens blijvende verbondenheid met de Hervormde Kerk, zijn politieke aarzeling, zijn contextgebonden keuzes – bleef buiten beeld. Groen was volgens Jongeling een vrijgemaakte avant la lettre.

In de jaren zestig kreeg deze toe-eigening een expliciet nationale dimensie. Toen het GPV zich, na Jongelings Kamerintrede in 1963, ook tot niet-vrijgemaakte kiezers richtte,

‘In het isolement ligt onze kracht’ (GPV) versus ‘Een Staatsman niet! Een Evangeliebelijder!’ (RPF). De RPF kwam eerder dan het GPV in het geweer tegen Apartheid in Zuid-Afrika.

presenteerde het zich als drager van een ‘nationaal-gereformeerde’ traditie. In verkiezingsmateriaal werden Willem van Oranje, Groen van Prinsterer en de vrijgemaakt-gereformeerde theoloog Klaas Schilder naast elkaar geplaatst. Daarmee werd een steeds exclusievere genealogie geconstrueerd. Oranje was voor alle Nederlanders, Groen voor de protestanten en Schilder voor de vrijgemaakten. Het GPV was nationaal, maar echt nationaal waren uiteindelijk alleen de vrijgemaakten.

Toenemende kritiek | De culminatie van dit denken lag in de jaren zeventig. In toespraken werd het GPV voorgesteld

als de kern van de Nederlandse natie, vergelijkbaar met de calvinistische minderheid die in de zestiende eeuw de Opstand droeg. Groen en GPV-Kamerlid Jongeling werden in één adem genoemd: de profeet en diens eigentijdse erfgenaam. De ARP had Groen verloochend, het CDA zou diens erfenis verder verdunnen, maar het GPV hief nog altijd de oude banier. Zelfs electorale marginaliteit werd zo omgebogen tot moreel bewijs.

Niet lang daarna begon dit historische zelfbeeld barsten te vertonen. Er kwam steeds meer kritiek op de geslotenheid van het GPV. Critici wezen erop dat Groen, die altijd lid was gebleven van de Nederlandse Hervormde Kerk, volgens

*“Een antithese
zonder
historische
zelfkritiek
kan zelf
revolutionair
worden.”*

vrijgemaakte maatstaven wellicht geen lid van het GPV had mogen zijn. (Zie het online-artikel via de QR-code onderaan dit artikel.) In de jaren tachtig en negentig verdampte Groens normatieve functie verder. Jonge historici objectiveren de geschiedenis van het GPV, door evangelicalisering verschoof de aandacht van nationale geschiedenis naar religieuze beleving en een nieuwe generatie vrijgemaakten erover het oude ware-kerk-denken als een last. Groen bleef een gerespecteerde naam, maar verloor zijn exclusieve politieke betekenis.

RPF: Groen als evangeliebeleider

Ook de RPF zag zichzelf als een ware erfgenaam van Groen. Dat het wetenschappelijk bureau van de RPF de Marnix van Sint Aldegonde Stichting heette, kwam omdat het GPV de naam van Groen van Prinsterer al voor zichzelf had geclaimd. De RPF was interkerkelijk en stond open voor alle ‘Bijbelgetrouwe’ protestantse en evangelische christenen. Groen fungeerde voor de partij als moreel ijkpunt in een politiek landschap dat steeds verder zou losraken van het christelijk geloof. Hierbij ging het aanvankelijk vooral om het getuigende aspect. Groen noemde zich immers ‘een staatsman niet, een evangeliebelijder’. Met dat Groeniaanse zelfbeeld onderscheidde de RPF zich zowel van het CDA als van het GPV en de SGP. Tegenover het CDA, dat het christelijk geloof als een inspiratiebron zag, stelde de RPF de christelijke norm en de beginselen centraal. Tegelijkertijd nam de RPF afstand van het GPV, dat lange tijd een sterke verkerkelijking van de politiek voorstond. Volgens de RPF moest de politiek niet functioneren als een verlengstuk van de kerk, maar als publieke dienst en gericht op gerechtigheid voor de hele samenleving. Ook tegenover de SGP trok de RPF een duidelijke grens. Hoewel beide partijen zich herkenden in Groens afwijzing van vrijheid, gelijkheid en broederschap van de Franse Revolutie wees de RPF een theocratisch absolutisme af en benadrukte de gewetensvrijheid.

Ethische oriëntatie | Een vaak onderschat element in de Groeniaanse inspiratie van de RPF was haar ethische oriëntatie. Dat bleek bijvoorbeeld uit de houding tegenover Zuid-Afrika. Meindert Leerling, Kamerlid van 1981 tot 1994, wees expliciet de apartheid af. Daarmee onderscheidde hij zich niet alleen van de SGP, maar ook van het GPV dat tot medio jaren tachtig

Groen van Prinsterer is geëerd als naamgever van vele scholen en straten.

het Zuid-Afrikaanse apartheidbeleid bleef steunen. In 1980, toen hij werd voorgedragen als RPF-lijsttrekker, zei Leerling: ‘Ongeloof leidt tot revolutie, hebben we van Groen van Prinsterer geleerd. Zo kunnen christenen nooit steun verlenen aan marxistische bevrijdingsbewegingen. Maar de rassendiscriminatie in Zuid-Afrika verafschuw ik. We moeten echter blijven praten met de blanken en de zwarten daar en het middel van de boycot afwijzen.’

Het belangrijkste punt van herkenning voor Leerling was dat Groen in de Kamer getuigde van zijn geloof en daardoor soms op weerstand stuitte. Hij trok parallellen met zijn eigen Kameroptreden. ‘Men ontmoet (...) heel concreet de tegenstand in de geestelijke strijd, waarin christenen in de politiek

elke dag staan. Groen van Prinsterer deed die ervaring reeds op in de vorige eeuw. Niet zelden werd hij in de Kamer met zijn getuigende politiek buiten de orde verklaard en ondanks zijn niet weersproken uitmuntende kwaliteiten heeft hij nimmer een ministerspost mogen bekleden. Toch hield hij vol.’

Na Leerlings vertrek uit Den Haag werd de RPF-Kamerfractie zakelijker, zeker in de ogen van behoudende RPF-stemmers. In 1997 kwam het tot een botsing tussen de gepensioneerde VU-hoogleraar Arie van Deursen en RPF-fractie leider Leen van Dijke. In een interview in het Reformatorisch Dagblad bekritiseerde Van Deursen de neiging van de drie kleine christelijke partijen om zich te veel bezig te houden met de technische kanten van politiek. Hiermee zouden ze Groen tekortdoen. De negentiende-

eeuwse politicus was volgens Van Deursen immers in de eerste plaats een evangeliebelijder, die vrijmoedig getuigde van zijn beginselen. Dat was nodig, zeker nu er een niet-confessioneel paars kabinet aan de macht was. Van Dijke was het niet met deze kritiek eens en zei dat de tijden waren veranderd. Anno 1997 kostte het politieke handwerk veel meer tijd dan in de periode dat Groen in de Kamer zat. Van Dijke kreeg bijval van SGP-Kamerlid Koos van den Berg, die de emeritushoogleraar er fijntjes op wees dat Groen zich als Kamerlid ook met technische onderwerpen had beziggehouden, onder meer met adviezen over scheepvaartwetten, elektromagnetische telegrafien en het financiële stelsel in de Nederlandse koloniën.

Wat heeft Groen van Prinsterer ons vandaag te zeggen? | De gereformeerde historicus George Puchinger interviewde in de jaren zestig en zeventig veel prominenten in binnen- en buitenland. Velen van hen stelde hij de vraag: 'Wat heeft Groen van Prinsterer ons vandaag te zeggen?' De antwoorden hierop liepen nogal uiteen. Volgens Pieter Jongeling was Groen anno 1967 actueler dan in zijn eigen tijd, omdat in 1967 de antithese duidelijker zichtbaar zou zijn. CHU-politica freule jonkvrouw C.W.I. Wttewaall van Stoetwegen gaf echter als antwoord: 'Niets'.

De in januari 2000 opgerichte ChristenUnie, waarin GPV en RPF opgingen, bleef de antithetische Groen volgen. In oktober 2000 schreef Kamerlid André Rouvoet een vlammend stuk in NRC Handelsblad waarin hij Groen

tegenover het postmodernisme plaatste, dat Nederland het homohuwelijk zou hebben geschonken. Revolutie, dat was voor Rouvoet de paarse tijdgeest die gekenmerkt zou worden door moreel relativisme.

In het herdenkingsjaar 2001 was Groen van Prinsterer een voorbeeld ter navolging voor de ChristenUnie en de SGP, vooral actueel tegen de geest van paars. Maar na twee kabinetsdeelnames van de ChristenUnie, in 2017-2021 met voormalige aartsvijand D66, is het onwaarschijnlijk dat Groen op eenzelfde manier wordt herdacht door de partij. Is de revolutie waartegen de ChristenUnie zich afzet nog steeds het progressieve, libertijnse gedachtegoed? Is de vijand nu de 'genderideologie' of 'woke'? Of zijn het aan fascisme grenzende populisme van Donald Trump en de bloeddorstige machtspolitiek van Vladimir Poetin de nieuwe revolutie waartegen moet worden gewaarschuwd? Poetin shopte selectief in de geschiedenis om zijn invasie van Oekraïne te rechtvaardigen en een ideologische kruistocht tegen het Westen te voeren. Misschien is dat wel de belangrijkste les van Groen vandaag: dat een antithese zonder historische zelfkritiek zelf revolutionair kan worden.

Lees hier de nog niet eerder gepubliceerde studie van Ewout Klei uit 2012: De ware erfgenaam van Groen en Oranje. Het historische zelfbeeld van het Gereformeerd Politiek Verbond.

Niet neutraal, niet heilig

Guillaume Groen van Prinsterer. Voor sommigen een held. Voor anderen een voetnoot. Voor mij, rooms-katholiek in protestants vaarwater, vooral een lastige gesprekspartner. Maar wel één die je nu eenmaal serieus moet nemen.

Groen zag in de Franse Revolutie niet zomaar een politieke machtswisseling, maar een geestelijke aardverschuiving. De mens die zichzelf tot maat der dingen maakt. De staat die zich loszingt van God. Zijn beroemde leus 'tegen de revolutie het evangelie' was geen verkiezingslogan avant la lettre, maar een politieke diagnose. Politiek is nooit neutraal. Achter wetten gaan wereldbeelden schuil. Achter beleid schuilt een mensbeeld. Achter 'vrijheid' schuilt altijd een overtuiging over wat goed is voor de mens.

En daar wringt het vandaag nog steeds. Wij noemen onze rechtsstaat graag neutraal. Maar kerststallen in gemeentehuizen leveren discussies op, terwijl andere levensbeschouwelijke symbolen probleemloos worden geaccepteerd. Een hoofddoek bij de politie is onderwerp van debat, terwijl het impliciete seculiere mensbeeld zelden als ideologisch wordt herkend. Ook neutraliteit kiest. Ook neutraliteit sluit uit. Wie beweert boven de levensbeschouwingen te staan, heeft vaak ongemerkt al positie gekozen. Groen had daarin een scherp oog: een staat die zijn normatieve karakter ontkent, wordt oncontroleerbaar.

Maar hier begint mijn theologische aarzeling. Als geen staat neutraal is, dan is ook geen christelijke partij heilig. Geen beginselprogramma valt één op één samen met het evangelie. Dat evangelie is namelijk zelf een blijvend 'tegen'. Tegen de verabsolutering van macht. Tegen morele zelfgenoegzaamheid. Tegen de gedachte dat wij het Koninkrijk wel even politiek kunnen organiseren. Het evangelie stoort. Het corrigeert. Het doorbreekt ook onze eigen zekerheden.

Misschien ligt daar de actuele betekenis van Groen. Niet dat wij het evangelie inzetten als politiek wapen, maar dat wij beseffen dat elke politieke orde – ook de onze – onder kritiek staat. Tegen de revolutie het evangelie? Zeker. Maar datzelfde evangelie staat vervolgens ook weer tegenover ons. En dat is maar goed ook.

COLUMNIST:
Dr. Frank Bosman is cultuurtheoloog.